

PAPER DETAILS

TITLE: TÜRKİYE'NİN TARAF OLDUGU İKİLİ YATIRIM ANTLASMALARINDAKİ DİĞER
UYUSMAZLIK ÇÖZÜM YÖNTEMLERİNİN TAHKİME ETKİSİ

AUTHORS: Rumeysa Partalci

PAGES: 483-508

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3655316>

TÜRKİYE’NİN TARAF OLDUĞU İKİLİ YATIRIM ANTLAŞMALARINDAKİ DİĞER UYUŞMAZLIK ÇÖZÜM YÖNTEMLERİNİN TAHKİME ETKİSİ

*The Effect on Arbitration of Other Methods of Settling Disputes
in Bilateral Investment Treaties Which Türkiye is a Party of*

Rumeysa PARTALCI*

Özet

Türkiye’nin taraf olduğu pek çok iki taraflı yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması antlaşması bulunmaktadır. Bu antlaşmalar, ev sahibi devlet ile yatırımcılar arasında çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin hükümler içermektedir. Bu hükümlerde genellikle uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak tahkime yer verildiği görülmektedir. Ancak tahkimin yanında ev sahibi devletin mahkemelerine veya uyuşmazlıkların dostane çözümüne yönelik olarak uzlaştırma usullerine başvuru da öngörülebilmektedir. Çalışma kapsamında tahkimin yanında öngörülen diğer uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin tahkime etkisi büyük önem taşımaktadır. Bu hususta ikiye ayrılarak inceleme yapılmaktadır. Öncelikle, tahkimden önce bir aşama olarak düzenlenen ev sahibi devletin mahkemelerinin kararının beklenmesine veya uzlaştırma usulüne başvuruya ilişkin hükümlerin tahkime etkisi ele alınmaktadır. Ev sahibi devletin mahkemelerinin kararının beklenmesine veya uzlaştırma usulüne başvuruya ilişkin hükümlerin niteliğinin ortaya koyulması bu hususta önem taşımaktadır. Değerlendirmeler, ICSID içtihatları ve doktrin görüşleri ile birlikte yapılmaktadır. Çalışmada incelenen diğer mesele ise yerel mahkemeye veya uzlaştırma usulüne başvuruya tahkimin yanında seçimsel olarak yer verilmesi ve bunun sonuçlarıdır.

Anahtar Kelimeler: İki taraflı yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması antlaşmaları, Uyuşmazlık çözümüne ilişkin hükümler, Yatırım tahkimi, ICSID.

Abstract

There are so many bilateral investment treaties which Türkiye is a party of. These treaties, contain dispute settlement provisions for the disputes that may arise between the host state and the investors. It is seen that these provisions generally include arbitration as a dispute settlement method. However, according to some provisions, in addition to arbitration, it is also possible to apply to the courts of the host state or to conciliation procedures for the amicable settlement of disputes. The effect of other dispute settlement methods on arbitration is of great importance within the scope of the study. This issue is divided into two studies. First of all, the effect of the provisions on waiting for the decision of the courts of the host state or resorting to the conciliation procedure, which is arranged as a stage before arbitration, on arbitration is discussed. In this regard, it is important to reveal the nature of the provisions regarding the waiting decision of the courts of the host state or the application to the conciliation procedure. Evaluations are made together

* Bu makale Etik Kurul iznine tabi değildir/This article is not subject to Ethics Committee permission.

* Makale Geliş Tarihi/Article Received Date: 22.09.2023

* Yayın Kurulu Kabul Tarihi/Editorial Board Acceptance Date: 27.12.2023

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Özel Hukuk Ana Bilim Dalı, rbagci@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2357-5021>.

with ICSID jurisprudence and doctrinal views. The other issue examined in the study is that the application to the domestic court or the conciliation procedure is optionally included in addition to arbitration and its consequences.

Keywords: Bilateral investment treaties, Dispute settlement provisions, Investment arbitration, ICSID.

GİRİŞ

Türkiye çok sayıda devletle yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması amacıyla iki taraflı antlaşmalar akdetmiştir. Çalışma kapsamında, Türkiye'nin taraf olduğu iki taraflı yatırımların korunması ve teşviki antlaşmalarının uyuşmazlık çözümüne ilişkin bölümleri, Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıkları Çözüm Merkezi (International Centre for Settlement of Investment Disputes-ICSID)¹ bünyesinde görülen tahkim yargılamalarında verilen kararlar ışığında ele alınmaktadır. Bu hususta özellikle yerel mahkemeye veya uzlaştırma usulüne başvuruya ilişkin hükümlerin niteliği ayrıntılı olarak incelenmektedir.

Türkiye'nin taraf olduğu yatırım antlaşmalarında, yerel mahkemeye veya uzlaştırma usulüne başvuru, ya tahkimden önceki bir aşama olarak ya da tahkimin yanında alternatif olarak düzenlenmektedir.

Bazı antlaşmalarda, yerel mahkemeye başvuru taraflara tahkimin yanında alternatif olarak sunulsa da, uyuşmazlığın çözümü için önce yerel mahkemelelere başvurulması durumunda sonradan tahkime gidilebilmesi için belli bir sürenin geçmesinin gerekliliğinden bahsedilmektedir.

Yatırım antlaşmalarının uyuşmazlık çözümüne ilişkin hükümleri iki ana başlık altında ayrıntılı olarak incelenmektedir. İlk bölümde, tahkimden önce bir aşama olarak yerel mahkeme kararının beklenmesine veya uzlaştırma usulüne başvuruya yer veren hükümlere değinilmektedir. Özellikle bu başlıkta, iki taraflı yatırım antlaşmalarında yer verilen bu hükümlere uyulmadan tahkim yargılamasına gidilip gidilemeyeceği, bu hükümlerin yetkiye ilişkin zorunlu bir ön şart olup olmadığı, ICSID içtihatları ve doktrinde bulunan görüşler ile birlikte değerlendirilmektedir.

¹ Bir Dünya Bankası kuruluşu olan ve Devletler ve Diğer Devletlerin Vatandaşları Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümlemesi Hakkında Konvansiyon (RG 6.12.1988/20011) ile kurulan Merkez, yatırım uyuşmazlıklarından doğan tahkim uyuşmazlıklarına bakmaktadır. Merkez doğrudan hakemlik yapmaz. Merkez'in görevi, tahkim prosedürünü yönetmektir. ICSID Konvansiyonu m. 25 gereği, Merkez'in yargı yetkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Cemal Şanlı, *Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları* (7th edn, Beta 2019) 577-579; Cemal Şanlı, Emre Esen and İnci Ataman-Figaneşe, *Milletlerarası Özel Hukuk* (10th edn, Beta 2023) 881-885; A. Şule Akyüz, 'The Jurisdiction of ICSID' (2003) 52(3) AÜHFD 333, 337 vd.; Yasemin Aydoğmuş, 'İki Taraflı Yatırım Anlaşmalarındaki En Ziyade Müsaadeye Mazhar Millet Kaydına İstinaden ICSID'e Başvuru İmkânı' (2009) 29 MHB 21, 37-38; Zeynep Çalışkan, 'Türkiye'nin Taraf Olduğu İkili ve Çok Taraflı Anlaşmalarda Yatırım Kavramı' (2009) 29 MHB 85, 99-100; Melis Avşar, 'ICSID Konvansiyonu'na Göre Yatırım Kavramı' (2017) 37(2) MHB 95, 102 vd.; İlyas Gölcüklü, 'ICSID Tahkiminde Yetkiden Kaynaklanan Bazı Sorunlar' (2018) 38(2) MHB 285, 290 vd.; Lâle Ayhan İzmirli, 'Uluslararası Yatırım Hukukunda 'Yatırım Kavramı' (2018) 8(2) SDÜHFD 89, 111 vd.

Yerel mahkemeye veya uzlaştırmaya başvurunun tahkimin yanında alternatif olarak sunulduğu hükümler ayrı bir başlıkta ikinci bölümde incelenmektedir. Söz konusu bölüm bakımından verilen seçim yetkisinin kesin olup olmamasının doğurduğu sonuçlar önem taşımaktadır.

İki taraflı yatırım antlaşmalarında yer alan uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin, en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında olup olmadığına da çalışmada yeri geldikçe temas edilmektedir. Bu hususta da ICSID içtihatları ve doktrin görüşleri kapsamında değerlendirmeler yapılmaktadır.

I. TAHKİMDEN ÖNCE YEREL MAHKEME KARARININ BEKLENMESİNE VEYA UZLAŞTIRMA USULÜNE BAŞVURUYA İLİŞKİN HÜKÜMLER

A. Yerel Mahkeme Kararının Beklenmesinin Tahkimden Önce Bir Aşama Olarak Öngörülmesi

Türkiye'nin taraf olduğu bazı iki taraflı yatırımların korunması ve teşviki antlaşmalarında, bir yatırım uyuşmazlığı durumunda tahkimden önce ev sahibi devletin mahkemelerine gidilmesi ve belli bir süre beklenmesi tahkimden önceki bir aşama olarak yer almaktadır². Bazı antlaşmalarda ise³, taraflardan birinin bir yatırım uyuşmazlığını kendisine sunulan uyuşmazlık çözüm yöntemleri arasından yerel mahkemeyi seçerek yerel mahkemeye götürmesi ihtimalinde, sonradan tahkime başvuru için ne kadar süre bekleneceğinden bahsedilmektedir. Her iki durumda da antlaşmalarda belli bir süre sınırı yer almakta ve bu süre dolduktan sonra tahkime başvurulabileceğinden bahsedilmektedir⁴.

Beklenmesi gereken süre çoğunlukla bir yıl olarak belirtilmektedir⁵. Ancak farklı süreler öngören antlaşmalar da bulunmaktadır.

² Türkiye ile Kore (RG 2.5.1994/21922), Türkmenistan (RG 15.1.1995/22172), Kazakistan (RG 11.2.1995/22199), İsviçre (RG 6.10.1989/20304), Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda (RG 9.5.1996/22631), arasında yapılan antlaşmalarda yerel mahkemeye başvurulması ve belli bir süre beklenmesi öngörülmektedir.

³ Türkiye ile Endonezya (RG 10.5.1998/23338), Portekiz (RG 19.12.2003/25321), Arnavutluk (RG 27.6.1996/22679), Tacikistan (RG 12.9.1997/23108), Makedonya (RG 7.7.1997/23042), İspanya (RG 1.12.1997/23187), Ukrayna (RG 17.4.1998/23316), Moldova (RG 12.1.1997/22875), Estonya (RG 2.2.1999/23599), Letonya (RG 2.2.1999/23599), Küba (RG 15.9.1999/23817), Moğolistan (RG 28.2.2000/23978), Hollanda (RG 8.9.1989/20276), Avusturya (RG 10.2.1991/20782), Danimarka (RG 27.5.1992/21240), İsveç (RG 15.7.1998/23403), Finlandiya (RG 26.1.2006/26061), Macaristan (RG 22.2.1995/22210), Mısır (RG 26.7.2002/24827), İran (RG 25.2.2005/25738) ve İsrail (RG 2.9.1998/23451 Mükerrer) arasında yapılan antlaşmalarda uyuşmazlığın önce yerel mahkemeye götürülmüş olması halinde tahkime başvuru için beklenmesi gereken süre düzenlenmiştir.

⁴ Esen Akıntürk and Pınar Baklacı, 'İki Taraflı Yatırım Antlaşmaları Hakkında Genel Bir İnceleme' (2009) 25(4) BATİDER (Prof. Dr. Reha Poroy'un Anısına Armağan) 477, 520.

⁵ Türkiye ile Kore, Endonezya, Portekiz, Arnavutluk, Tacikistan, Makedonya, İspanya, Ukrayna, Türkmenistan, Kazakistan, Moldova, Estonya, Letonya, Küba, Moğolistan, Hollanda, İsviçre, Avusturya, Danimarka, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda, İsveç, Finlandiya arasında yapılan antlaşmalarda yerel mahkeme kararının beklenmesi için bir yıllık süre kabul edilmiştir.

Türkiye ile İsrail arasında yapılan Antlaşma uyarınca, uyuşmazlık ev sahibi devletin adli mahkemelerine götürülmüşse, nihai kararın sekiz ay içerisinde alınmaması durumunda ICSID'e gidilebilecektir.

Türkiye ile Macaristan arasında yapılan Antlaşma'ya göre, uyuşmazlığın ev sahibi devletin mahkemelerine götürülmesi durumunda, yatırımcının tahkime başvurusu için on sekiz ay içerisinde nihai kararın alınmamış olması gerekmektedir. Yine Türkiye ile Mısır arasında yapılan Antlaşma gereğince tahkime başvuru için, yatırımcı uyuşmazlığı mahkemeye getirmişse, mahkemenin iki yıl içerisinde nihai kararını vermemiş olması gerekmektedir.

Türkiye ile İran arasında geçerli olan Antlaşma, diğer tüm antlaşmalardan farklı bir düzenleme getirmektedir. Antlaşma'ya göre, ülkesinde yatırım yapılan tarafın yetkili mahkemelerine götürülen uyuşmazlıklar için, dava devam ettiği sürece tahkim yoluna gidilemez. Buna ek olarak, nihai kararın verilmesi durumunda uyuşmazlık tahkime götürülemez. Bu Antlaşma'da süresiz bir beklemeden söz edilmektedir. Bu durumda yatırımcı, tahkimden önce yerel mahkemeye başvurmuşsa, sadece yerel mahkeme nihai kararını veremezse tahkime gidebilecektir. Ancak yerel mahkemenin nihai kararını beklemek için, diğer antlaşmalarda olduğu gibi, bir süre sınırı getirilmemiştir. Belli bir süre sınırının getirilmesinin nedeni, yatırımcının haklarının sürüncemede kalmasını engellemektir⁶. Bu nedenle, yatırımcının süresiz olarak ev sahibi devletin yerel mahkeme kararını beklemesini istemek, adil yargılanma hakkı bakımından ihlal oluşturabilecektir. Dolayısıyla söz konusu Antlaşma'daki hüküm eleştiriye açık gözükmektedir.

Belli bir süre sınırı getiren yatırım antlaşmalarının da çeşitli sebeplerle eleştirildiği görülmektedir.

Doktrinde, yerel mahkeme kararının beklenmesi şartının uyuşmazlığın çözümünde gecikmeye yol açtığı ve boş yere ek masrafların oluşmasına neden olduğu düşünülmektedir⁷. Yazarlara göre, zaten belirlenen sürede hayli karışık olan yatırım uyuşmazlıklarının çözüme ulaştırılması mümkün değildir⁸. ICSID bünyesinde görülen bir davada da⁹, belli bir süre yerel mahkeme kararının beklenmesi şartının "pratik bir bakış açısıyla anlamsız olduğu" belirtilmektedir.

Önemle belirtmelidir ki, yerel mahkeme kararının beklenmesine ilişkin hükümlerin niteliği, iç hukuk yollarının tüketilmesini öngören hükümlerden farklı-

⁶ Ergin Nomer, Nuray Ekşi and Günseli Öztekin Gelgel, *Milletlerarası Tahkim Hukuku*, vol 1 (6th edn, Beta 2021) 179.

⁷ Rudolf Dolzer and Christoph Schreuer, *Principles of International Investment Law* (2th edn, Oxford 2012) 266; Christoph H. Schreuer and others, *The ICSID Convention: A Commentary* (2th edn, Cambridge University Press 2009) 407; M. Sornarajah, *The International Law on Foreign Investment* (3rd edn, Cambridge University Press 2012) 322.

⁸ Dolzer and Schreuer (n 7) 266; Schreuer and others (n 7) 407.

⁹ *Plama Consortium Limited v Republic of Bulgaria, Decision on Jurisdiction 8 February 2005* (ICSID Case No ARB/03/24) para 224 <<https://icsid.worldbank.org>> Accessed 19 September 2023.

dır¹⁰. Tahkime başvurulabilmesi için belli bir zaman diliminde iç hukuk yollarının takibini öngören antlaşmalar, bu yolların tüketilmesi gerekliliğini içermemektedir¹¹.

İç hukuk yollarının tüketilmesi yönündeki hükümler, yerel mahkemeden bir karar alınmasını zorunlu bir şart olarak görmektedir¹². Dolayısıyla bu şart, yerel mahkemede mutlaka bir çözüme ulaşılmasını zorunlu tutmaktadır¹³. Yerel mahkeme kararının beklenmesine ilişkin hükümler ile amaçlanan ise bir yerel mahkeme kararının alınması değildir¹⁴.

ICSID bünyesinde görülen bazı davalarda da¹⁵, belli bir süre mahkeme kararını beklemenin, iç hukuk yollarının tüketilmesi anlamına gelmediği vurgulanmaktadır.

İç hukuk yollarının tüketilmesi şartı mahkemeler ve doktrin tarafından eleştiriye uğramaktadır. AİHM’de görülen bir davada¹⁶ iç hukuk yollarının tüketilmesi şartının aşırı şekilci değil, esnek bir şekilde uygulanmasının gerektiği vurgulanmıştır.

İç hukuk yollarının tüketilmesi şartına artık nadiren yer verilmektedir¹⁷. Bu şart daha çok eski tarihli iki taraflı yatırımların korunması ve teşviki antlaşmalarında yer almaktadır¹⁸. Bugünkü antlaşmalarda artık bu şarta rastlanmamaktadır¹⁹. Genelde yerel mahkemelere başvurulmasından itibaren belirli bir sürenin geçmesine ilişkin hükümler kaleme alınmaktadır²⁰. Türkiye’nin taraf olduğu iki taraflı yatırım antlaşmalarında da iç hukuk yollarının tüketilmesi şartı yer almamaktadır. Ancak Türkiye ile Romanya arasında yapılmış olan ve sonradan yeni yapılan bir antlaş-

¹⁰ Schreuer and others (n 7) 406; Dolzer and Schreuer (n 7) 266; Campbell McLachlan QC, Laurence Shore and Matthew Weiniger, *International Investment Arbitration: Substantive Principles* (Oxford University Press 2008) 97; Guido Santiago Tawil, ‘Most Favoured Nation Clauses in Investment Treaty Arbitration’ in Christina Binder and others (eds), *International Investment Law for The 21st Century: Essays in Honour of Christoph Schreuer* (Oxford University Press 2009) 15 (n 34).

¹¹ McLachlan QC, Shore and Weiniger (n 10) 97.

¹² Ursula Kriebaum, ‘Local Remedies and the Standards for the Protection of Foreign Investment’ in Christina Binder and others (eds), *International Investment Law for The 21st Century: Essays in Honour of Christoph Schreuer* (Oxford University Press 2009) 418.

¹³ Kriebaum (n 12) 418.

¹⁴ Tawil (n 10) 15.

¹⁵ *Emilio Agustín Maffezini v Kingdom of Spain, Decision on Jurisdiction 25 January 2000* (ICSID Case No ARB/97/7) para 28 <www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0479.pdf>; *Siemens A.G. v Argentine Republic, Decision on Jurisdiction 3 August 2004* (ICSID Case No. ARB/02/8) para 104 <<https://icsid.worldbank.org>> Accessed 19 September 2023.

¹⁶ *Sovtransavto Holding v Ukraine* App no 48553/99 (ECHR, 6 October 2002) para 81 <<http://hudoc.echr.coe.int/>> Accessed 19 September 2023.

¹⁷ Dolzer and Schreuer (n 7) 265; Ziya Akıncı, *Milletlerarası Tahkim* (6th edn, Vedat 2021) 63-64.

¹⁸ Dolzer and Schreuer (n 7) 265.

¹⁹ Noah Rubins and N. Stephan Kinsella, *International Investment, Political Risk and Dispute Resolution: A Practitioner’s Guide* (Oxford University Press 2005) 272.

²⁰ Akıncı (n 17) 64; İlhan Yılmaz, *Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Tahkim Yoluyla Çözümü ve ICSID: Yargılama Yetkisi* (Beta 2004) 67-68.

ma ile yürürlükten kaldırılan Antlaşma'da²¹ iç hukuk yollarının tüketilmesi şartı bulunmaktaydı. Bu şart yeni yapılan Antlaşma²² ile kaldırılmıştır.

B. Uzlaştırma Usulüne Başvurunun Tahkimden Önce Bir Aşama Olarak Öngörülmesi

Türkiye'nin taraf olduğu iki taraflı yatırım antlaşmalarının neredeyse hepsinde²³, tahkime başvurulmadan önce uyuşmazlığın uzlaştırma usulleri ile çözümü öngörülmektedir.

Uzlaştırma usulleri ile uyuşmazlığın çözümü için üç aylık bir zaman dilimi öngören antlaşmalar bulunmaktadır²⁴. Uyuşmazlıkların uzlaştırma usulleri ile çözümlenebilmesi için altı aylık bir süre de öngörülebilmektedir²⁵. On iki aylık bir sürenin şart koşulduğu antlaşmaya da²⁶ rastlanılmaktadır. Bazı antlaşmalarda ise²⁷, uzlaştırma usullerine başvuru şartı getirilmiş ama bir süre belirtilmemiştir.

Belirtilen bu antlaşmalar dışındaki diğer tüm antlaşmalarda, yani iki taraflı yatırım antlaşmalarının çoğunda, uzlaştırma usulleri ile uyuşmazlıkların çözülmesi için altı aylık bir zaman dilimi şart koşulmuştur.

Uzlaştırma usullerine başvurunun antlaşmalarda yer almasının nedeni, taraflara dostane bir şekilde konuyu tekrar gözden geçirme ve bir çözüm üretme şansının

²¹ RG 16.7.1994/21992.

²² RG 3.7.2010/27630.

²³ İstisnai olarak, Türkiye ile Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda arasındaki Antlaşma'da uzlaştırma usullerine başvuru düzenlenmemiştir.

²⁴ Türkiye ile İsrail, Slovenya (RG 4.9.2005/25926), Şili (RG 3.1.2004/25335) ve Filipinler (RG 22.7.2005/25883) arasında yapılan antlaşmalarda uzlaştırma usullerine başvuru için üç aylık bir süre getirilmiştir.

²⁵ Türkiye ile Bangladeş (RG 10.5.2019/30770), Belarus (RG 13.12.2022/32042), Kamboçya (RG 26.5.2022/31847), Fildişi Sahili (RG 24.4.2022/31819), Ruanda (RG 24.4.2022/31819), Gürcistan (RG 1.6.2021/31498), Çin Halk Cumhuriyeti (RG 1.10.2020/31261 Mükerrer), Zambiya (RG 22.4.2020/31107), Gana (RG 4.4.2020/31089), Mali (RG 4.4.2020/31089), Özbekistan (RG 2.4.2020/31087), Cibuti (RG 5.3.2020/31059), Karadağ (RG 5.3.2020/31059), Kırgız Cumhuriyeti (RG 16.8.2019/30860 Mükerrer), Kolombiya (RG 24.8.2017/30164 Mükerrer), Guatemala (RG 24.8.2017/30164 Mükerrer), Kosova (RG 12.07.2015/29414), Morityus (RG 6.5.2016/29704), Sudan (RG 31.12.2016/29935 Mükerrer), Kenya (RG 1.6.2017/30083), Benin (RG 5.6.2017/30087 Mükerrer), Gambiya (RG 6.6.2017/30088 Mükerrer), Gine (RG 7.6.2017/30089 Mükerrer), Vietnam (RG 7.6.2017/30089 Mükerrer), Kamerun (RG 7.6.2017/30089 Mükerrer) ve Pakistan (RG 7.7.2017/30117) arasında yapılan antlaşmalarda uzlaştırma usulleri ile uyuşmazlıkların çözümü için altı aylık bir süre verilmektedir.

²⁶ Türkiye ile İsviçre arasında yapılan Antlaşma gereğince, uyuşmazlıklar görüşmeler yoluyla çözümlenecektir. Görüşmeler yoluyla on iki ay içinde anlaşma sağlanamaz ise uyuşmazlık ICSID'e götürülecektir.

²⁷ Türkiye ile Hollanda, Belçika-Lüksemburg Ekonomik Birliği (RG 8.10.1989/20306), Amerika Birleşik Devletleri (RG 13.8.1989/20251), Avusturya, Danimarka, Japonya (RG 16.1.1993/21467), Kore, Tunus (RG 3.1.2003/24982) arasında yapılan antlaşmalarda uzlaştırma usullerine başvuru öngörülmüş ancak belli bir zaman şartı öngörülmemiştir.

tanınmasıdır²⁸. Antlaşmalarda öngörülen süreler, uyuşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözümünü teşvik edebilmektedir²⁹.

Doktrinde, uzlaştırma usullerine başvurunun yaygın bir şekilde antlaşmalarda yer almaya başladığı belirtilmektedir³⁰. Çünkü yatırımcı ile ev sahibi arasındaki ilişkilerin düşmanca bir şekilde bitirilmesi istenmemektedir³¹. Bazı devletlerin uzlaştırma usullerine kültürel bakımdan yatkınlıkları da bulunabilmektedir³².

Türkiye'nin tarafı bulunduğu antlaşmalarda uzlaştırma usulüne başvuru çeşitli ifadelerle belirtilmektedir. Genel olarak, iyiniyetli karşılıklı görüşmelere, danışmaya ve müzakerelere gidileceği öngörülmektedir. Bazen uyuşmazlıkların dostça çözümlenmeye çalışılacağı şeklinde bir ifadeye de yer verilmektedir³³. Doktrinde bu görüşmelerin, doğrudan ve anlamlı olmasının gerektiği belirtilmektedir³⁴. Bazen üçüncü taraf usullerine başvuruya da yer verilmektedir³⁵.

Doktrinde, uyuşmazlığın dostane bir şekilde çözümü için uzlaştırma usullerine başvuruda, tarafların karşılıklı iradelerinin kesin, açık ve belirli olmasının gerektiği belirtilmektedir³⁶.

C. Tahkimden Önce Yerel Mahkeme Kararının Beklenmesine veya Uzlaştırmaya Başvuruya İlişkin Hükümlerin Hukuki Niteliği

1. Yerel Mahkeme Kararının Beklenmesinin veya Uzlaştırmaya Başvurunun Yetkiye İlişkin Bir Zorunlu Şart Olduğu Görüşü

a. Genel Olarak

Uygulamada bazı tahkim heyetleri, yatırım antlaşmasında yer alan yerel mahkeme kararının beklenmesi şartının gerçekleşmemesi nedeniyle kendilerini yetkili

²⁸ Dikran M. Zenginkuzucu, *Devlet ve Yabancı Yatırımcılar Arasındaki Uyuşmazlıkların Çözümünde Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü Merkezi (ICSID)'nin Kuruluşu ve İşlevi* (Legal 2012) 106; Dikran M. Zenginkuzucu, *Uluslararası Ticaret ve Yatırım Uyuşmazlıklarında Dostane Çözüm: Kurumlar, Kurallar, Süreçler* (2th edn, Legal 2017) 107.

²⁹ Rubins and Kinsella (n 19) 322.

³⁰ Rubins and Kinsella (n 19) 277; Mine Tan Dehmen, 'Tahkim Öncesi Müzakere ya da Uzlaştırma Yollarının Tüketilmemiş Olmasının Tahkim Yargılamasına Etkisi' (2005) 25(1-2) MHB (Prof. Dr. Aslan Gündüz'ün Anısına Armağan) 451, 457; Andrew Tweeddale and Keren Tweeddale, *Arbitration of Commercial Disputes: International and English Law and Practice* (Oxford University Press 2007) 263.

³¹ Sornarajah, *The International Law* (n 7) 320.

³² Örneğin Çin Halk Cumhuriyeti'nin taraf olduğu antlaşmaların çoğunda uzlaştırma usulleri yer almaktadır, Sornarajah, *The International Law* (n 7) 320.

³³ Akıntürk and Baklacı, 'Yatırım Antlaşmaları' (n 4) 520. Bu konuda, Türkiye ile Bulgaristan (RG 4.5.1997/22979), Litvanya (5.7.1997/23040), Malezya (RG 10.5.2000/24045) ve Slovenya arasındaki antlaşmalar örnek olarak gösterilebilir.

³⁴ Süleyman Dost, *Yabancı Yatırım Uyuşmazlıkları ve ICSID Tahkimi* (Asil 2006) 145.

³⁵ Uzlaştırma usulleri ile uyuşmazlıkların çözümü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Şanlı (n 1) 532-535.

³⁶ Gary B. Born, *International Commercial Arbitration*, vol 1 (Kluwer 2009) 847-848.

olarak görmemektedir³⁷.

Kılıç İnşaat v. Turkmenistan davasında³⁸ mahkeme, Türkiye ve Türkmenistan arasında imzalanan Yatırım Teşviki Antlaşması m. 7/2'de yer alan tahkimden önce yerel mahkemeye başvurulması ve bir yıl beklenmesine ilişkin hükmü yetkiye ilişkin ve zorunlu bir şart olarak değerlendirmiş ve bu şart gerçekleşmediği için kendisini yetkisiz görmüştür.

Uzlaştırma sürelerinin yetkiye ilişkin ve zorunlu olduğunu belirten kararlar da bulunmaktadır.

Enron v. Argentine davasında³⁹ mahkeme, uzlaştırma süresinin, **Lauder v. Czech Republic** kararının⁴⁰ aksine, yetkiye ilişkin bir şart olduğunu belirtmiş ve bu sürenin tamamlanmaması tahkim mahkemesinin yetkisiz olmasına yol açar demiştir.

Murphy v. Ecuador davasında mahkeme, uzlaştırma usulüne başvurunun zorunlu olduğunu belirtmiştir. Bir çözüme ulaşma değil, çözüme ulaşmayı deneme zorunluluğunun bulunduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla bir çözüme ulaşılabileceği veya ulaşılmayacağı kesin olsa da, taraflar bu usulleri başlatmak zorundadır⁴¹. Mahkeme, somut olayda, uzlaştırma usullerine başvurulmadığı için yetkisiz olduğuna karar vermiştir⁴².

Uzlaştırma usullerine başvurunun yetkiye ilişkin bir şart olduğuna karar verilen **Burlington Resources v. Ecuador** davasında, bu sürenin ev sahibi devlete bir olanak tanıdığından bahsedilmektedir⁴³. Karara göre uzlaştırma süresi, yatırımcı tahkime gitmeden önce uyuşmazlığa bir çare bulunması için ev sahibi devlete bir olanak sağlamaktadır. Bu olanak tanınmadıysa, tahkim mahkemesinin uyuşmazlık bakımından yetkisi yoktur.

Wintershall v. Argentina davasında mahkeme, bu hususta daha önce verilen kararları ayrıntılı bir şekilde gözden geçirmiştir⁴⁴. Mahkeme, uzlaştırma usulüne

³⁷ Mustafa Erkan, *Milletlerarası Tahkimde Yetki Sorunları* (9th edn, Yetkin 2013) 120.

³⁸ *Kılıç İnşaat İthalat İhracat Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi v Turkmenistan*, Award 2 July 2013 (ICSID Case No ARB/10/1) para 9.28-9.31 <www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw1515_0.pdf> Accessed 19 September 2023.

³⁹ *Enron Corporation and Ponderosa Assets, L.P. v The Argentine Republic, Decision on Jurisdiction*, 14 January 2004 (ICSID Case No ARB/01/3) para 88 <www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0290.pdf> Accessed 19 September 2023.

⁴⁰ *Ronald S. Lauder v The Czech Republic, Final Award 3 September 2001* (in the Matter of UNCITRAL Arbitration) para 187 <<http://arbitration.org/sites/default/files/awards/arbr-2001-312-1.pdf>> Accessed 19 September 2023.

⁴¹ *Murphy Exploration and Production Company International v Republic of Ecuador*, Award 15 December 2010 (ICSID Case No ARB/08/4) para 135 <<https://icsid.worldbank.org>> Accessed 19 September 2023.

⁴² *Murphy v Ecuador* (n 41) para 157.

⁴³ *Burlington Resources, Inc. v Republic of Ecuador, Decision on Jurisdiction 2 June 2010* (ICSID Case No ARB/08/5) para 315 <<https://icsid.worldbank.org>> Accessed 19 September 2023.

⁴⁴ *Wintershall Aktiengesellschaft v Argentine Republic, Award 8 December 2008* (ICSID Case No ARB/04/14) para 133-154 <<https://icsid.worldbank.org>> Accessed 19 September 2023.

ilişkin bir şartın yetkiye ilişkin olup olmadığının, antlaşmanın lafzına ve içeriğine bağlı olduğunu vurgulamıştır⁴⁵. Somut olayda ise, uzlaştırma süresinin yetkiye ilişkin bir şart olduğuna karar vermiştir⁴⁶.

Bu konuda görüş bildiren bir yazar⁴⁷, uzlaştırma usulleri ile uyuşmazlıkların çözümü için öngörülen sürenin yetkiye ilişkin olduğunu savunmaktadır. Yazara göre, taraflar bu uzlaştırma usullerini antlaşmaya koymuşlarsa, onların iradelerine saygı göstermek gerekmektedir. Antlaşma şartları yatırım antlaşmasına taraf olan devletler tarafından değiştirilmedikçe, uzlaştırma usullerine başvuru dikkate alınmalıdır.

Doktrinde, uzlaştırma usullerinin atlanarak tahkime gidilmesi durumunda nasıl bir yol izlenebileceğine ilişkin öneriler de yer almaktadır. Bir görüşe göre⁴⁸ tahkim mahkemesi, uzlaştırma usullerine gidilmeyen bir uyuşmazlık önüne geldiğinde davanın esasına girmeyi reddeder. Bununla birlikte tahkim mahkemesinin uzlaştırma ile çözümü bekleyebileceği de belirtilmiştir⁴⁹.

Doktrinde yer alan bir diğer görüşe göre ise⁵⁰, tahkim mahkemesi, sadece uzlaştırma usulleri ile uyuşmazlığın çözümünü umut verici olarak görüyorsa, uzlaştırma için ek süre verir ve tahkime ilişkin yapılması gereken işlemleri erteler.

Doktrinde yer alan bir çözüm önerisi de, uzlaştırma usullerinin tahkim ile paralel olarak yürütülebileceğidir⁵¹. Bu görüşe göre, tahkim mahkemesi taraflara tahkim ile paralel bir şekilde uzlaştırmaya gitme yönünde bir seçenek sunabilir.

ICSID bünyesinde görülen bir davada tahkim mahkemesi, uzlaştırma ile çözümü bekleme kararı almıştır. **Goetz v. Burundi** davasında⁵² taraflar, tahkim süreci işlerken bir taraftan da uyuşmazlığın çözümü için müzakerelere başlamışlardır. Mahkeme, tahkime paralel giden bu müzakereleri dikkate almış ve dava konusu hakkında bir karar vermemiştir. Kararda, tarafların müzakereler sonucunda ulaştıkları anlaşmaya uyacakları belirtilmiştir.

b. En Çok Gözetilen Ulus Kaydının Etkisi

Yerel mahkeme kararının beklenmesinin veya uzlaştırmaya başvurunun yetkiye ilişkin bir ön şart olarak görüldüğü bazı davalarda, bu şarttan kurtulmak için en çok gözetilen ulus kaydına başvurulduğuna rastlanmaktadır⁵³.

⁴⁵ Wintershall v Argentine (n 44) para 142.

⁴⁶ Wintershall v Argentine (n 44) para 156.

⁴⁷ Erkan (n 37) 118.

⁴⁸ Erkan (n 37) 465.

⁴⁹ Erkan (n 37) 465.

⁵⁰ Dolzer and Schreuer (n 7) 270.

⁵¹ Born (n 36) 844.

⁵² *Antoine Goetz and others v Republic of Burundi, Introductory Note 10 February 1999* (ICSID Case No ARB/95/3) <<https://icsid.worldbank.org>> Accessed 19 September 2023.

⁵³ Dolzer and Schreuer (n 7) 266-267; Schreuer and others (n 7) 407; Sornarajah, *The International Law* (n 7) 322; Erkan (n 37) 120.

En çok gözetilen ulus kaydı, bir antlaşmada tarafların birbirlerine ve vatandaşlarına, üçüncü bir devlete ve vatandaşlarına gösterilecek muameleden daha az elverişli olmayacak şekilde muamelede bulunmasını sağlayan bir hükümdür⁵⁴. Bu kayıt dolayısıyla antlaşma tarafı devletler, birbirlerinin ülkesindeki diğer üçüncü devletlere tanınan en iyi muameleden yararlanma hakkına sahiptir⁵⁵. Bu kaydın amacı, antlaşma tarafı devletlerin vatandaşları ve üçüncü devlet vatandaşları arasında ayrım gözetilmemesini sağlamaktır⁵⁶. Böylece bir devlette bulunan yabancılar arasında, belirli haklardan yararlanma bakımından, eşitlik oluşmaktadır⁵⁷.

Genelde ticaret, ikamet ve konsolosluk antlaşmalarında yer alan bu kayıt⁵⁸, iki taraflı yatırım antlaşmalarında da görülmektedir. Türkiye'nin taraf olduğu çoğu iki taraflı yatırımların korunması ve teşviki antlaşmalarında bu kayda rastlanmaktadır.

En çok gözetilen ulus kaydının, uyuşmazlıkların çözümünü içerip içermediği konusunda doktrinde farklı görüşler bulunmaktadır. Bu farklı görüşler, ICSID içtihatları çerçevesinde gelişmektedir. Bu bölüm altında önemli birkaç davadan bahsedilmesi faydalı olabilecektir.

Maffezini v. Spain davasında⁵⁹ en çok gözetilen ulus kaydı geniş bir şekilde yorumlanmıştır⁶⁰. Bu davada davacı, Arjantin-İspanya arasındaki İki Taraflı Yatırım Antlaşması'nda bulunan en çok gözetilen ulus kaydına dayanarak, Şili-İspanya

⁵⁴ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk* (21st edn, Turhan 2022) 91; Kaj Hobér, 'MFN Clauses and Dispute Resolution in Investment Treaties: Have We Reached The End of The Road?' in Christina Binder and others (eds), *International Investment Law for The 21st Century: Essays in Honour of Christoph Schreuer* (Oxford University Press 2009) 33-34; Aydoğmuş (n 1) 22; Samet Sevgi, 'En Çok Gözetilen Ulus Kaydının İkili Yatırım Anlaşmalarının Usule İlişkin Hükümleri Üzerindeki Etkisi: Maffezini Davası' (2020) 8(1-2) SHD 89, 92; Bilgin Tiryakioğlu, 'Extension of the Most Favoured Nation Clause to Dispute Settlement Provisions in Bilateral Investment Treaties Which Turkey is a Party of' (2023) 43(1) PPIL 1, 5.

⁵⁵ Pazarcı (n 54) 92; Aysel Çelikel and Günseli Öztekin Gelgel, *Yabancılar Hukuku* (27th edn, Beta 2022) 66; Aydoğmuş (n 1) 22.

⁵⁶ Sevin Toluner, *Milletlerarası Hukuk Dersleri: Devletin Yetkisi* (5th edn, Beta 1996) 357; Pazarcı (n 54) 92-93; Aydoğmuş (n 1) 22. En çok gözetilen ulus kaydının ayrım gözetmeme ilkesinden farkı, ayrım gözetmeme ilkesinin bir genel hukuk ilkesi olmasıdır. En çok gözetilen ulus kaydı, ancak bir antlaşma hükmü niteliğiyle etki doğurmaktadır bkz Pazarcı (n 54) 93.

⁵⁷ Çelikel and Öztekin Gelgel (n 55) 66; Aydoğmuş (n 1) 21.

⁵⁸ Çelikel and Öztekin Gelgel (n 55) 66; Aydoğmuş (n 1) 21; Ayşe Nur Tütüncü and others (eds), *Toluner Milletlerarası Hukuk (Giriş, Kaynaklar) Prof Dr. Sevin Toluner'in Ders Notlarından* (2th edn, Beta 2019) 233.

⁵⁹ Maffezini v Spain (n 15).

⁶⁰ Pınar Baklacı, *Uluslararası Yatırım Hukukunda En Çok Gözetilen Ulus Muamelesi* (Beta 2009) 61; Aydoğmuş (n 1) 39; Sevgi (n 54) 103. Aynı yönde en çok gözetilen ulus kaydının geniş yorumlandığı Stockholm Tahkim Merkezi bünyesinde görülen bir dava için bkz *RosInvestCo UK Ltd. v The Russian Federation, Award on Jurisdiction October 2007* (Arbitration Institute of the Stockholm Chamber of Commerce Case No V079/2005) para 132 <<https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0719.pdf>> Accessed 19 September 2023. Karar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz İnci Ataman Fıganmeşe, 'The Impact of the Maffezini Decision on the Interpretation of MFN Clauses In Investment Treaties' (2011) 8(2) ALR 221, 234-236.

arasındaki Antlaşma'nın uygulanmasını istemiştir. Arjantin-İspanya arasındaki Antlaşma'da, en çok gözetilen ulus kaydının "antlaşmaya ilişkin tüm konuları" kapsadığı belirtilmektedir⁶¹. Arjantin-İspanya arasındaki Antlaşma, yerel mahkemeye başvurulmasını ve on sekiz ay beklenmesini şart koşturmaktadır. Şili-İspanya arasındaki Antlaşma'da ise, direk ICSID'e başvuru olanağı tanınmıştır. Mahkeme, en çok gözetilen ulus kaydının uyuşmazlık çözüm yöntemini de kapsadığına karar vermiştir⁶². Esasa ve usule ilişkin hakların tümü için bu kayda başvurulabileceği belirtilmiştir⁶³.

Siemens v. Argentine davasında da⁶⁴ on sekiz aylık bekleme süresi, en çok gözetilen ulus kaydı ile bertaraf edilmiştir⁶⁵. Mahkeme, uyuşmazlık çözüm yolunun, yatırımcılara gösterilen muamelenin bir parçası olduğunu ve en çok gözetilen ulus kaydı içinde yer aldığını belirtmiştir⁶⁶.

Siemens v. Argentine davasında, Arjantin-Almanya arasındaki Antlaşma'da yer alan ifade tartışma konusu olmuştur. Antlaşma'da en çok gözetilen ulus kaydı, "yatırımla ilgili faaliyetlere uygulanacak muamele" bakımından söz konusu olmaktadır. **Maffezini v. Spain** davasında ele alınan Arjantin ve İspanya arasındaki Antlaşma'da ise en çok gözetilen ulus kaydı, "antlaşmaya ilişkin tüm konuları" kapsamaktadır. Davalı bu fark dolayısıyla kaydın uyuşmazlık çözümüne ilişkin olarak genişletilemeyeceğini savunmuştur⁶⁷. Mahkeme ise bu ifadenin, kaydın uyuşmazlık çözümünde kullanımı bakımından bir engel taşımadığına karar vermiştir⁶⁸. "Yatırımla ilgili faaliyetlere uygulanan muamele"nin uyuşmazlık çözümünü kapsadığı belirtilmiştir⁶⁹.

⁶¹ Maffezini v Spain (n 15) para 60.

⁶² Maffezini v Spain (n 15) para 56.

⁶³ Maffezini v Spain (n 15) para 54-55.

⁶⁴ Siemens v Argentine (n 15).

⁶⁵ Siemens v Argentine (n 15) para 94-110. Aynı yönde bkz *Camuzzi International S.A. v Argentine Republic, Decision on Objections to Jurisdiction 11 May 2005* (ICSID Case No ARB/03/2) para 117-121; *Gas Natural SDG, S.A. v The Argentine Republic, Decision of the Tribunal on Preliminary Questions on Jurisdiction 17 June 2005* (ICSID Case No ARB/03/10) para 24-31; *Suez, Sociedad General de Aguas de Barcelona S.A. and Interagua Servicios Integrales de Agua S.A. v Argentine Republic, Decision on Jurisdiction 16 May 2006* (ICSID Case No ARB/03/17) para 52-66; *Suez, Sociedad General de Aguas de Barcelona S.A. and Vivendi Universal S.A v Argentine Republic, Decision on Jurisdiction 3 August 2006* (ICSID Case No ARB/03/19) para 52-68; *Impregilo S.p.A. v Argentine Republic, Award 21 June 2011* (ICSID Case No ARB/07/17) para 51-109 <www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0354.pdf> Accessed 19 September 2023.

⁶⁶ Siemens v Argentine (n 15) para 102.

⁶⁷ Siemens v Argentine (n 15) para 103.

⁶⁸ Siemens v Argentine (n 15) para 103.

⁶⁹ Siemens v Argentine (n 15) para 103.

Bu kararlardan farklı sonuçlara ulaşan mahkemeler de bulunmaktadır. **Plama v. Bulgaria** davasında⁷⁰ tarafların en çok gözetilen ulus kaydına uyuşmazlık çözümünü eklemek istemeleri halinde, bu isteklerini açıkça belirtmelerinin gerektiği vurgulanmıştır⁷¹. Açıkça belirtilmediği için somut olayda en çok gözetilen ulus kaydının kullanılamayacağına karar verilmiştir⁷².

Telenor v. Hungary davasında da, en çok gözetilen ulus kaydının yetkiye ilişkin hususlarda kullanılamayacağına karar verilmiştir⁷³. En çok gözetilen ulus kaydının geniş yorumlanmasının “**treaty shopping**”e (anlaşma alışverişine⁷⁴, anlaşma avcılığına⁷⁵) yol açacağı belirtilmiştir⁷⁶. Mahkemeye göre, bu kayıt ancak yatırımının temel hakları bakımından uygulama alanı bulmalıdır⁷⁷.

Bu davalar incelendikten sonra, doktrinde bulunan görüşlere değinilebilecektir. Doktrinde, en çok gözetilen ulus kaydının uyuşmazlık çözümünde kullanılacak şekilde genişletilmemesinin gerektiğini düşünen yazarlar bulunmaktadır⁷⁸.

Farklı bir görüşteki yazarlara göre ise, en çok gözetilen ulus kaydının uyuşmazlık çözümünü içerip içermediği, her bir somut olayda⁷⁹ tarafların iradeleri incelenerek⁸⁰ belirlenmelidir.

Bu konudaki bir diğer görüşe göre, en çok gözetilen ulus kaydının kapsamına nelerin dâhil olduğunun önceden açıklanması ile bu kayıt ile ilgili tartışmalar sona erecektir⁸¹. Buna göre, taraflar arasında anlaşma sağlanarak bu sıkıntılar önceden çözülebilir⁸².

⁷⁰ Plama v Bulgaria (n 9).

⁷¹ Plama v Bulgaria (n 9) para 204.

⁷² Plama v Bulgaria (n 9) para 212.

⁷³ *Telenor Mobile Communications A.S. v The Republic of Hungary, Award 13 September 2006* (ICSID Case No ARB/04/15) para 100 <<https://icsid.worldbank.org>> Accessed 19 September 2023. Yetkiye ilişkin meselelerde en çok gözetilen ulus kaydının kullanılamayacağını söyleyen diğer bir dava için bkz *Salini Costruttori S.p.A. and Italstrade S.p.A. v The Hashemite Kingdom of Jordan, Decision on Jurisdiction 29 November 2004* (ICSID Case No ARB/02/13) para 119 <<https://icsid.worldbank.org>> Accessed 19 September 2023.

⁷⁴ Baklacı (n 60) 62. Yazar, bu ifadeyi tercih etmiştir. Bununla birlikte, milletlerarası tahkimde tarafların menfaatlerine en uygun mahkemeyi seçmesi durumuna “forum shopping” dendiğinden bahsetmektedir, 62 (n 139). Forum shopping hakkında ayrıntılı bilgi için bkz Ergin Nomer, *Devletler Hukusu* (23rd edn, Beta 2021) 498; Şanlı (n 1) 130; Şanlı, Esen and Fıganmeşe (n 1) 462.

⁷⁵ Erkan (n 37) 270.

⁷⁶ Telenor v Hungary (n 73) para 93.

⁷⁷ Telenor v. Hungary (n 73) para 92.

⁷⁸ Sornarajah *The International Law* (n 7) 322; McLachlan QC, Shore and Weiniger (n 10) 257; Zachary Douglas, *The International Law of Investment Claims* (Cambridge University Press 2009) 344-356.

⁷⁹ Tawil (n 10) 29.

⁸⁰ Hobér (n 54) 41.

⁸¹ Aydoğmuş (n 1) 84.

⁸² Aydoğmuş (n 1) 84.

Kanaatimizce de, tarafların ortak iradesi, en çok gözetilen ulus kaydının uyuşmazlık çözümünde de kullanılması yönünde ise, kaydın uyuşmazlık çözümünü kapsamaması gerekmektedir. Bu da her somut olayda antlaşmanın yorumunu gerektirmektedir. Bu bağlamda, kullanılan kelime ve ifadeler büyük önem taşımaktadır⁸³. Bir antlaşmada, **Maffezini v. Spain** davasına konu olan Arjantin-İspanya arasındaki Yatırım Antlaşması'ndaki gibi, en çok gözetilen ulus kaydının "antlaşmaya ilişkin tüm konuları" kapsadığı belirtiliyorsa, uyuşmazlık çözümünün bu kayda dâhil olduğu söylenebilecektir. Çünkü uyuşmazlık çözümü de antlaşmanın kapsamına dâhil olan konulardan biridir. Doktrinde de, **Maffezini v. Spain** davasında verilen kararın yerinde olduğu belirtilmektedir⁸⁴. Dolayısıyla Türkiye'nin taraf olduğu bir antlaşmadaki tüm konuların en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında olduğu belirtildiyse, yerel mahkemenin kararının beklenmesi veya uzlaştırma usulü için belirlenen süreler yerine, Türkiye'nin tarafı bulunduğu başka bir antlaşmadaki süreler uygulanabilecektir. Ancak önemle belirtilmelidir ki, Türkiye'nin özellikle 2010 yılından sonra imzaladığı iki taraflı yatırım antlaşmalarının çoğunda, en çok gözetilen ulus kaydının uyuşmazlık çözümüne ilişkin hükümleri kapsamadığına ilişkin açık maddelere yer verilmektedir⁸⁵. Örneğin, Türkiye ile Kuveyt arasındaki Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması⁸⁶ m. 3/4(c) uyarınca, en çok gözetilen ulus kaydı, Anlaşma'da yer alan usule yönelik haklar bakımından uygulanmayacaktır. Yine Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan Yatırımların Karşılıklı Korunması ve Teşvikine İlişkin Anlaşma⁸⁷ m. 3/5(c) uyarınca, en çok gözetilen ulus kaydı, yatırımcı ile ev sahibi Akit taraf arasındaki uyuşmazlığın çözümü hükümleri bakımından uygulanmayacaktır. Türkiye ile Belarus arasında imzalanan antlaşma m. 4/4(c)'de de, en çok gözetilen ulus kaydının, yatırımcı-devlet uyuşmazlık çözümü usul ve mekanizmalarını içermeyeceği açıkça belirtilmektedir. Dolayısıyla, eğer Türkiye'nin imzaladığı antlaşmalarda açık olarak böyle hükümler varsa, uyuşmazlık çözümünde en çok gözetilen ulus kaydına başvurulamayacaktır.

2. Yerel Mahkeme Kararının Beklenmesinin veya Uzlaştırmaya Başvurunun Yetkiye İlişkin Zorunlu Bir Şart Olmadığı Görüşü

İki taraflı yatırım antlaşmalarındaki uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin maddeleri inceleyen bazı tahkim mahkemeleri, tahkimden önce yerel mahkeme kararının beklenmesini öngören hükümlerin yetkiye ilişkin bir ön şart niteliği taşımadığına ve yatırımcının yerel mahkemeye gitmeksizin doğrudan tahkime başvurabileceğine karar vermektedir.

⁸³ Akıntürk and Baklacı, 'Yatırım Antlaşmaları' (n 4) 501.

⁸⁴ Aydoğmuş (n 1) 82.

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz Tiryakioğlu (n 54) 10-13.

⁸⁶ RG 20.1.2012/28179.

⁸⁷ RG 2.5.2013/28635.

Sehil v. Turkmenistan davasında⁸⁸ mahkeme, **Kılıç İnşaat v. Turkmenistan** kararından farklı olarak, yerel mahkeme kararının beklenmesinin tahkime gitmek için bir ön şart olmadığına ve dolayısıyla yatırımcı için yerel mahkemeye gidilmeksizin doğrudan tahkime gitme yolunun açık olduğuna karar vermiştir.

Kılıç İnşaat v. Turkmenistan kararını ve daha sonraki bir tarihte yine Türkmenistan hakkında verilen **Sehil v. Turkmenistan** kararını inceleyen bir yazar, aynı yatırım antlaşmasındaki (Türkiye ve Türkmenistan arasındaki iki taraflı yatırım antlaşması) uyuşmazlık çözüm yönteminin farklı tarihlerde birbirine tamamen zıt bir şekilde yorumlanmasının, yatırım antlaşmasının birden fazla dilde düzenlenen metinlerinden kaynaklandığını belirtmektedir⁸⁹. Anlamı belirsiz, muğlak ve açık olmayan uyuşmazlık çözümüne ilişkin hükümler, mahkemelerin her davada farklı yorumlama yapmalarına ve kararlarında istikrarlı olamamalarına yol açmaktadır⁹⁰. Yatırım antlaşması her lisanda ayrı ayrı incelenerek ileride bazı yorum farkından kaynaklanabilecek riskler azaltılabilecektir⁹¹.

Doktrinde, yerel mahkeme kararının beklenmesinin zorunlu bir şart olup olmadığına ilişkin değerlendirmeler yapılmaktadır. Doktrinde yer alan bir görüşe göre⁹², iç hukuk yollarının yetersiz olduğu önceden belliyse ve etkili bir çözüme ulaşılamayacağı kesinse, bu yollara başvurulmasına gerek bulunmamaktadır. Gerçekten de, yerel mahkemede yargılamanın genelde makul olmayan bir şekilde çok uzun sürmesi ve adil yargılanma hakkına uygun yargılama yapılarak karar verilmemesi durumlarında, yerel mahkemeye gidilmesi zorunlu olarak görülmeyebilecektir.

Uzlaştırma usulüne başvuru şartı bakımından da aynı yönde değerlendirmelere rastlanmaktadır. Bir yazara göre⁹³, belirlenen süre içinde uyuşmazlığın çözümünü beklemek fazlaca iyiniyetli bir yaklaşımdır. Bu süre genellikle uyuşmazlığın bir an önce çözümünü hedefleyen tarafın önünde bir engel olarak kalmaktadır.

Tahkim mahkemeleri de, ICSID bünyesinde görülen bazı davalarda, uzlaştırma şartının tamamlanmamasının kendi yetkilerini etkilemediğine karar vermiştir.

⁸⁸ *Muhammet Çap Sehil İnşaat Endüstri ve Ticaret Ltd. Sti. v Turkmenistan, Decision on Respondent's Objection to Jurisdiction under Article VII(2) of the Turkey-Turkmenistan Bilateral Investment Treaty 13 February 2015* (ICSID Case No ARB/12/6) para 113 <www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw4163.pdf> Accessed 19 September 2023.

⁸⁹ Berin Simge Hikmet, 'Türkiye'nin Taraf Olduğu İkili Yatırım Anlaşmalarında Yer Alan ("Dispute Resolution Clause") Uyuşmazlık Çözüm Maddelerine İlişkin Sorunlar' in Ceyda Sürat Efeçinar and others (eds), *Uluslararası Yatırım Tahkimi ve Üçüncü Kişi Finansmanı* (Seçkin 2018) 50.

⁹⁰ Tiryakioğlu (n 54) 15.

⁹¹ Hikmet (n 89) 50.

⁹² M. Sornarajah, *The Settlement of Foreign Investment Disputes* (Kluwer 2000) 217; Rubins and Kinsella (n 19) 134, 411.

⁹³ Ali Yeşilırmak, *Türkiye'de Ticari Hayatın ve Yatırım Ortamının İyileştirilmesi İçin Uyuşmazlıkların Çözümünde Doğrudan Görüşme, Arabulucuk, Hakem-Bilirkişilik ve Tahkim: Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (On İki Levha 2011) 169.

Mahkeme, **Biwater Gauff v. Tanzania**⁹⁴ davasında, altı aylık uzlaştırma süresinin taraflara önerilen usuli bir basamak olduğu belirtilmiştir. Mahkemeye göre, altı aylık bu süre yüzünden tahkimin engellenmesi ihtimalinde davacının, uzlaştırma usulleri faydasız da olsa ya da bu usuller ile çözüme ulaşılması bir nedenle zaten olanaksız da olsa, altı ay boyunca hiçbir şey yapamamasına neden olunacaktır. Ayrıca bu süre dolmadan tahkime gidildiyse, uzlaştırma usulleri için öngörülen sürenin tahkim mahkemesinde konu görüşülürken dolması durumunda yeni baştan tahkime başlanması gerekecektir. Bu nedenle, taraflara barışçıl bir çözüm olanağı sunan bu usuller tahkimi engelleyici olarak görülmemelidir. Bu şart, yargı yetkisine ilişkin ve zorunlu değildir.

SGS v. Pakistan davasında da⁹⁵, uzlaştırma sürelerinin usule ilişkin taraflara öneri olarak sunulan bir basamak olduğu, yetkiye ilişkin bir nitelik taşımadığı vurgulanmıştır. Ayrıca uzlaştırma usullerinin somut olayda faydasız olduğu da belirtilmiştir. Yine **Bayındır v. Pakistan** davasında⁹⁶, uzlaştırma usullerine başvurunun yetkiye ilişkin bir ön şart oluşturmadığına karar verilmiştir.

American Manufacturing v. Zaire davasında⁹⁷, davalının uzlaştırma usullerinin gerçekleşmediğine yönelik itirazı kabul edilmemiş ve davacının ICSID'e başvuru olanağının olduğuna karar verilmiştir.

Salini v. Morocco kararında⁹⁸, barışçıl çözüm yöntemlerinin uyumsuzluğu mahkeme dışında çözmeyi amaçladığı belirtilmiştir. Karara göre, bu yöntemler taraflara bir öneri niteliğindedir, bunların tam olarak uygulanması gerekmemektedir.

UNCITRAL Tahkim Kuralları kapsamında görülen **Lauder v. Czech Republic** davasında da, altı aylık uzlaştırma süresinin yetkiye ilişkin bir hüküm olmadığı belirtilmiştir. Bu sürenin amacının, tahkim başlatılmadan önce tarafların iyi niyetli müzakereler bakımından teşviki olduğu vurgulanmıştır.

⁹⁴ *Biwater Gauff (Tanzania) Limited v United Republic of Tanzania*, Award 24 July 2008 (ICSID Case No ARB/05/22) para 343 <<https://icsid.worldbank.org>> Accessed 19 September 2023.

⁹⁵ *SGS Société Générale de Surveillance S.A. v Islamic Republic of Pakistan*, Decision on Jurisdiction 6 August 2003 (ICSID Case No ARB/01/13) para 184 <<https://icsid.worldbank.org>> Accessed 19 September 2023.

⁹⁶ *Bayındır Insaat Turizm Ticaret ve Sanayi A.S. v Islamic Republic of Pakistan*, Decision on Jurisdiction 14 November 2005 (ICSID Case No ARB/03/29) para 100 <<https://icsid.worldbank.org>> Accessed 19 September 2023.

⁹⁷ *American Manufacturing & Trading, Inc. v Republic of Zaire*, Award 21 February 1997 (ICSID Case No ARB/93/1) para 3.10 <<http://arbitration.org/sites/default/files/awards/arbr-1997-326-2.pdf>> Accessed 19 September 2023.

⁹⁸ *Salini Costruttori S.P.A. and Italstrade S.P.A. v Kingdom of Morocco*, Decision on Jurisdiction 23 July 2001 (ICSID Case No ARB/00/4) para 20 <<http://arbitration.org/sites/default/files/awards/arbr-2001-313-1.pdf>> Accessed 19 September 2023.

II. YEREL MAHKEMEYE VEYA UZLAŞTIRMA USULÜNE BAŞVURUNUN TAHKİMİN YANINDA SEÇİMLİK OLARAK ÖNGÖRÜLMESİ

A. Seçimin Kesin Olarak Düzenlenmesi (Yol Ayrımı Kayıtları)

Türkiye'nin taraf olduğu bazı iki taraflı yatırımların korunması ve teşviki antlaşmalarında, uyuşmazlıkların çözümü amacıyla yerel mahkemeye veya tahkime başvuru seçimlik olarak düzenlenmiştir. Bu antlaşmaların bazılarında ise, yapılacak seçimin kesin olduğu ifade edilmektedir.

Türkiye ile Arjantin arasında yapılan Antlaşma'ya göre⁹⁹, yatırımcı, uyuşmazlıkların çözümü amacıyla, ev sahibi devletin mahkemelerine veya tahkime gidebilecektir. Yatırımcının seçimi, yapıldığı andan itibaren, kesin olacaktır. Türkiye ile Fransa arasında yapılan Antlaşma gereğince de¹⁰⁰, yatırımcı uyuşmazlığı mahkeme ya da tahkime sunduğunda ya da sunmayı kabul ettiğinde, seçmiş olduğu prosedür nihai olacaktır.

Türkiye ile Zambiya arasında yapılan Antlaşma'ya göre, yatırımcı uyuşmazlığı ICSID'e veya UNCITRAL Tahkim Kuralları'na göre oluşturulacak hakem mahkemesine götürebilecektir¹⁰¹. Ancak yatırımcının yapacağı seçim nihaidir.

Türkiye ile Şili arasında yapılan Antlaşma uyarınca, yatırımcı uyuşmazlığı ev sahibi devletin mahkemelerine, ICSID'e veya UNCITRAL Tahkim Kuralları'na göre oluşturulacak hakem mahkemesine götürebilecektir¹⁰². Yatırımcının uyuşmazlığı bu yollardan birine veya diğerine sunduğu andan itibaren yapılan seçim nihai olacaktır.

Türkiye ile Belarus arasında yapılan Antlaşma uyarınca, yatırımcı uyuşmazlığı, ev sahibi devletin mahkemelerine, ICSID'e, UNCITRAL Tahkim Kuralları'na göre oluşturulacak hakem mahkemesine veya tarafların üzerinde uzlaştıkları diğer

⁹⁹ RG 30.3.1995/22243.

¹⁰⁰ RG 26.6.2009/27270.

¹⁰¹ Türkiye ile Morityus arasında imzalanan Antlaşma'da bunlara ek olarak Paris Uluslararası Ticaret Odası (ICC) Tahkim Mahkemesi'ne de başvurulabileceği öngörülmektedir.

¹⁰² Türkiye ile Katar (RG 2.8.2007/26601), Kuveyt, Senegal (27.3.2012/28246), Nijerya (RG 11.10.2012/28438), Azerbaycan, Birleşik Tanzanya (RG 25.7.2013/28718), Slovakya (RG 24.8.2013/28745), Kamboçya Krallığı, Bangladeş, Fildişi Sahili, Ruanda, Gürcistan, Çin Halk Cumhuriyeti, Karadağ, Kolombiya, Kosova, Sudan, Kenya, Benin, Gambiya, Gine, Vietnam, Kamerun ve Pakistan arasında yapılan antlaşmalarda da uyuşmazlıkların çözümü için bu üç yoldan birinin seçilebileceği belirtilmektedir. Ancak bu yollardan birinin seçilmesi durumunda diğer iki yol takip edilemeyecektir. Türkiye ile Hırvatistan arasında yapılan Ek Protokolle değiştirilen Antlaşma'da (RG 7.5.2013/28640), Mali ile imzalanan Antlaşma'da, Cibuti ile imzalanan Antlaşma'da ve Kırgız Cumhuriyeti ile imzalanan Antlaşma'da uyuşmazlıkların çözümü için bahsedilen üç yola ek olarak, Paris Uluslararası Ticaret Odası (ICC) Tahkim Mahkemesi'ne de başvurulabileceği öngörülmektedir.

tahkim kurumlarına götürebilecektir¹⁰³. Ancak bu uyuşmazlık çözüm yollarından birinin seçimi nihaidir.

Yukarıda yer verilen antlaşmalarda yapılan seçimin kesin olduğunu belirten hüküm, doktrinde “**fork in the road**” (yoldaki çatal, çatal klozu, yol ayrımı kayıtları) olarak nitelendirilmektedir¹⁰⁴. Bu kaydın olduğu antlaşmalarda uyuşmazlık çözümü için bir seçimde bulunulduktan sonra bu seçimden dönülmesi mümkün değildir¹⁰⁵. Yatırımcı, mahkemeyi veya uluslararası tahkimi seçmek zorundadır¹⁰⁶. Bu seçim nihai olacaktır¹⁰⁷. Yani uyuşmazlık zaten bir mahkeme¹⁰⁸ veya başka bir tahkim mahkemesine sunulmuşsa, artık yatırım tahkimi önünde görülemeyecektir¹⁰⁹.

Yol ayrımı kayıtlarının amacı, paralel yargılamaları engellemektir¹¹⁰. Bu şekilde hem yargılama yapan kurumlar hem de taraflar bakımından zaman, emek ve masraf kaybının önlenmesi hedeflenmektedir¹¹¹.

Türkiye’nin de tarafı bulunduğu Enerji Şartı Antlaşması¹¹² m. 26’da yol ayrımı kaydı yer almaktadır. Maddeye göre, Ek ID’de yer alan devletlerle yatırımcılar arasındaki uyuşmazlıklar dolayısıyla tahkime gitme olanağı bulunmamaktadır. Çünkü yatırımcı daha önceden uyuşmazlığı ev sahibi devletin mahkemelerine sun-

¹⁰³ Türkiye ile Özbekistan arasında imzalanan Antlaşma’da ve Guatemala ile imzalanan Antlaşma’da da bu uyuşmazlık çözüm yolları öngörülmektedir. Türkiye ile Gana arasında imzalanan Antlaşma’ya göre de yatırımcı bu yollardan birini seçebilecektir. Antlaşma’da bunlara ek olarak Gana Tahkim Merkezi’ne de başvurulabileceği belirtilmektedir.

¹⁰⁴ Sornarajah, *The Settlement* (n 92) 221; Christoph Schreuer, ‘Travelling the BIT Route: of Waiting Periods, Umbrella Clauses and Forks in the Road’ (2004) 5(2) JWIT 231, 239-240; Dolzer and Schreuer (n 7) 267; Rubins and Kinsella (n 19) 275; McLachlan, Shore and Weiniger (n 10) 54; Douglas (n 78) 152; Christoph Liebscher, ‘Monitoring of Domestic Courts in BIT Arbitrations: A Brief Inventory of Some Issues’ in Christina Binder and others (eds), *International Investment Law for The 21st Century: Essays in Honour of Christoph Schreuer* (Oxford University Press 2009) 108; Kriebaum (n 12) 451; Akıntürk and Baklacı, ‘Yatırım Antlaşmaları’ (n 4) 521; Manjiao Chi, ‘Privileging Domestic Remedies in International Investment Dispute Settlement’ (2013) 107 ASIL Proceedings 26, 28; Erkan (n 37) 110; Banu Şit Köşgeroğlu, ‘Model İkili Yatırım Anlaşmaları ve Türkiye’nin Model İkili Yatırım Anlaşması Taslağı’ (2013) 107 TBB 143, 168, Şit Köşgeroğlu, bu klotdan, “yol ayrımı hükmü” olarak bahsetmektedir; Gülüm Bayraktaroğlu Özçelik, ‘ICSID Hakem Kararlarında “Yol Ayrımı” (“Fork in the Road”) Kayıtları’ (2020) 40(1) PPIL 497, 500.

¹⁰⁵ Sornarajah, *The International Law* (n 7) 320; Erkan (n 37) 110.

¹⁰⁶ Dolzer and Schreuer (n 7) 267; Chi (n 104) 28.

¹⁰⁷ Dolzer and Schreuer (n 7) 267.

¹⁰⁸ Rubins and Kinsella (n 19) 275.

¹⁰⁹ McLachlan QC, Shore and Weiniger (n 10) 128; Bayraktaroğlu Özçelik (n 104) 502.

¹¹⁰ Bayraktaroğlu Özçelik (n 104) 501.

¹¹¹ Bayraktaroğlu Özçelik (n 104) 501.

¹¹² Antlaşma, 17.12.1994 tarihinde imzalanmıştır. Antlaşma’nın Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında 4519 Sayılı Kanun, 6.2.2000 tarih ve 23956 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Antlaşma’nın metni, 12.7.2000 tarih ve 24107 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

muştur¹¹³. Böylece bu Antlaşma'ya göre bir uyuşmazlık yatırımcı tarafından yerel mahkemelere sunulmuşsa, bu uyuşmazlığın tahkime götürülebilmesi için ev sahibi devletin Ek ID'de yer alan devletlerden olmaması gerekmektedir¹¹⁴.

Bazı antlaşmalarda yol ayrımı kaydı daha farklı bir ifade ile yer almaktadır. Söz konusu antlaşmalarda daha önce başka bir çözüm yoluna gidilmemiş olması, tahkime başvurulabilmesi için bir şart olarak düzenlenmiştir.

Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında yapılan Antlaşma'da¹¹⁵, yatırımcının uyuşmazlığın çözümü için ICSID'e başvurabileceği belirtilmektedir. Ancak bu başvurunun yapılabilmesi için, yatırımcının uyuşmazlığı önceden ev sahibi devletin mahkemelerine getirmemiş olması gerekmektedir. Türkiye ile Japonya arasında yapılan Antlaşma uyarınca¹¹⁶, yatırımcının tahkime gidebilmesi için ev sahibi devletin adli veya idari makamlarına başvuramamış olması gerekmektedir. Yine Türkiye ile Avustralya arasında yapılan Antlaşma'ya göre¹¹⁷, tahkim yolunun seçilmesinin ön şartı olarak, adli ve idari makam önünde işlem sürdürme hakkından vazgeçilmesi gerekmektedir. Türkiye ile Birleşik Meksika Devletleri arasında imzalanan Antlaşma'ya¹¹⁸ göre de yatırımcı, ev sahibi devletin mahkemelerine, IC-SID'e, UNCITRAL Tahkim Kuralları'na göre oluşturulacak hakem mahkemesine veya tarafların üzerinde uzlaştıkları diğer tahkim kurumlarına başvurabilme imkânına sahiptir. Ancak yatırımcının tahkime başvurabilmesi için ev sahibi devletin mahkemelerine veya idari makamlarına başvuru hakkından önceden feragat etmesi gerekmektedir.

Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA) m. 1121'de de¹¹⁹, yukarıdaki antlaşmalara benzer şekilde bir yol ayrımı kaydı bulunduğu söylene-bilecektir¹²⁰. Maddeye göre, uyuşmazlığın tarafı olan yatırımcının m. 1116 veya 1117'ye dayanan bir iddiası ile tahkime gidebilmesi için, adli veya idari mahkemelere ya da diğer uyuşmazlık çözüm yollarına başvurmadan vazgeçmesi gerek-mek-

¹¹³ Dolzer and Schreuer (n 7) 267; McLachlan QC, Shore and Weiniger (n 10) 95-96.

¹¹⁴ Dolzer and Schreuer (n 7) 267; McLachlan QC, Shore and Weiniger (n 10) 95-96; Esen Akıntürk and Pınar Baklacı, 'Enerji Şartı Antlaşması' (2006) 7(2) DEÜ İşletme Fakültesi Dergisi 97, 110; Ali Kemal Kılavuz, 'Enerji Şartı Antlaşması Çerçevesinde Uyuşmazlıkların Çözümü' (2009) 13(1-2) Gazi Üniversitesi HFD 179, 199.

¹¹⁵ Türkiye ile Oman Sultanlığı arasındaki Antlaşma'da da aynı yönde hüküm bulunmaktadır, RG 13.3.2010/27520. Türkiye ile Belçika-Lüksemburg Ekonomik Birliği arasında yapılan Antlaşma'ya göre ise yatırımcı, uyuşmazlığın ortaya çıkışından bir yıl sonra ICSID'e gidilebilecektir. Ancak bunun için uyuşmazlığın bu süre içerisinde ev sahibi devletin mahkemelerine götürülmemiş olması gerekmektedir.

¹¹⁶ Türkiye ile Tunus arasında yapılan Antlaşma'da da aynı yönde hüküm bulunmaktadır.

¹¹⁷ RG 19.6.2009/27263.

¹¹⁸ RG 22.8.2017/30162.

¹¹⁹ Antlaşma'nın metni için bkz <<https://www.nafta-sec-alena.org/Home/Legal-Texts/North-American-Free-Trade-Agreement>> Accessed 19 September 2023.

¹²⁰ Dolzer and Schreuer (n 7) 267 n 164.

tedir. Madde 1116 ve 1117’de ise yatırımcının, ev sahibi devletin m. 1502(a) ve m. 1503(2)’deki yükümlülüklerine aykırı davranması sebebiyle, tahkime başvurulabilme hakkının olduğu belirtilmektedir. Doktrinde bu hüküm “no U-turn” olarak da ifade edilmektedir¹²¹. Buna göre yatırımcı, uyuşmazlığın çözümü için tahkimi seçtiyse, bir daha mahkemelerde dava açmak için geri dönüş yapamayacaktır¹²².

Doktrinde bazı yazarlara göre, bu kayıt sadece NAFTA’ya aykırılık halinde geçerli olmaktadır¹²³. Ancak ICSID bünyesinde görülen **Waste Management I** davasında, NAFTA m. 1121’deki yol ayrımı kaydının sadece NAFTA’ya aykırılık halinde geçerli olmadığı belirtilmiştir¹²⁴. Ev sahibi devletin (yasal dayanağı ne olursa olsun) yükümlülüklerine aykırı davranmasına dayanan herhangi bir iddia durumunda da NAFTA m. 1121’deki kayıt uygulanacaktır¹²⁵. Böylece **Waste Management I** davasında, Meksika’nın iç hukukundan kaynaklanan yükümlülüklerine aykırı davranmasının NAFTA’ya aykırılık olarak m. 1121’nin kapsamına girdiğine karar verilmiştir¹²⁶.

Yol ayrımı kaydının uygulanabilmesi için, aynı taraflar arasında oluşan aynı uyuşmazlık sebebiyle daha önce yerel mahkemeye veya tahkime gidilmiş olması gerekmektedir¹²⁷. Davacının iddiasına dayanak yaptığı esaslar, daha önceki açılan davadakiler ile aynı olmalıdır¹²⁸. Bu açıdan, ev sahibi devlet ile yatırımcının vatandaşı olduğu devlet arasında yapılan yatırım antlaşması ve yatırımcı ile ev

¹²¹ Rubins and Kinsella (n 19) 276.

¹²² Rubins and Kinsella (n 19) 277.

¹²³ Dolzer and Schreuer (n 7) 267 n 164.

¹²⁴ *Waste Management, Inc. v United Mexican States, Award 2 June 2000* (ICSID Case No ARB(AF)/98/2) para 27 <<https://icsid.worldbank.org>> Accessed 19 September 2023.

¹²⁵ McLachlan QC, Shore and Weiniger (n 10) 108.

¹²⁶ *Waste Management v. United Mexican States* (n 124) para 27.

¹²⁷ Dolzer and Schreuer (n 7) 267; Schreuer and others (n 7) 370. Bu hususa dayanan ICSID davalarına örnek olarak şunlar gösterilebilir: *Eudoro Armando Olguin v Republic of Paraguay, Decision on Jurisdiction 8 August 2000* (ICSID Case No ARB/98/5) para 30; *Compañía de Aguas del Aconquija S.A. and Vivendi Universal S.A. v Argentine Republic, Award, 21 December 2000* (ICSID Case No ARB/97/3) para 53-55, *Decision on Annulment 3 July 2002* para 36-43, 53-55; *Alex Genin and others v Republic of Estonia, Award 25 June 2001* (ICSID Case No ARB/99/2) para 321, 330-333; *Middle East Cement Shipping and Handling Co. S.A. v Arab Republic of Egypt, Award 12 April 2002* (ICSID Case No ARB/99/6) para 70-73; *LG&E Energy Corp., LG&E Capital Corp. and LG&E International Inc. v Argentine Republic, Decision on Jurisdiction 30 April 2004* (ICSID Case No ARB/02/1) para 75, 76; *Champion Trading Company and Ameritrade International, Inc. v Arab Republic of Egypt, Decision on Jurisdiction 21 October 2003* (ICSID Case No ARB/02/9) Bölüm 3.4.3; *Toto Costruzioni Generali S.p.A. v Republic of Lebanon, Decision on Jurisdiction 11 September 2009* (ICSID Case No ARB/07/12) para 203-217; *CMS Gas Transmission Company v Argentine Republic, Decision on Jurisdiction 17 July 2003* (ICSID Case No ARB/01/8) para 80 <<https://icsid.worldbank.org>> Accessed 19 September 2023.

¹²⁸ Dolzer and Schreuer (n 7) 268; *Pantechniki S.A. Contractors & Engineers v Republic of Albania, Award 30 July 2009* (ICSID Case No ARB/07/21) para 53-67 <<https://icsid.worldbank.org>> Accessed 19 September 2023.

sahibi devlet arasında yapılan yatırım sözleşmesi arasındaki farkın belirtilmesi faydalı olabilecektir. Yatırımcı, ev sahibi devlet ile arasında geçerli olan sözleşme (genelde imtiyaz sözleşmesi) uyarınca yerel mahkemeye gitmiş olsa da, bu durum yatırım antlaşmasındaki yol ayrımı kaydı bakımından etkili olmayacaktır¹²⁹. Sözleşmeye dayanan iddialar ile antlaşmaya dayanan iddialar aynı olmadığı için burada dava sebepleri farklıdır¹³⁰. Yatırım sözleşmesi dolayısıyla yerel mahkemede açılan davanın sebebi, sözleşmenin hükümlerine aykırılıktır¹³¹. Antlaşma dolayısıyla dava açılması halinde ise, antlaşma hükümlerine aykırılık ileri sürülecektir¹³². Ancak bazen sözleşmeye ve antlaşmaya aykırılık iddialarının örtüştüğü durumlar da olabilir¹³³. Bir kamulaştırma durumunda hem sözleşmeye hem de antlaşmaya aykırılık oluşabilecektir¹³⁴.

En çok gözetilen ulus kaydının uyuşmazlık çözümünde kullanılıp kullanılmayacağı, yukarıda da bahsedildiği üzere, tartışmalı bir husustur. Bu kaydın, antlaşmada bulunan yol ayrımı kaydını bertaraf edip etmeyeceği meselesi hakkında da tahkim mahkemesi kararları bulunmaktadır.

National Grid v. Argentine davasında¹³⁵ mahkeme, en çok gözetilen ulus kaydının antlaşmada öngörülen uyuşmazlık sisteminden tamamen farklı bir tahkim sisteminin uygulanması için kullanılamayacağını belirtmiştir.

Hochtief v. Argentine davasında da¹³⁶, en çok gözetilen ulus kaydının, yol ayrımı kayıtları hakkında uygulanamayacağına karar verilmiştir. Mahkeme, en çok gözetilen ulus kaydının, yapay bir şart oluşturmak için her antlaşmadan bir parça alınarak kullanılamayacağını belirtmiştir.

¹²⁹ Dolzer and Schreuer (n 7) 268; Schreuer and others (n 7) 368; Sornarajah, *The International Law* (n 7) 321. “CMS v Argentine” davasında da bu konu üzerinde durulmuştur, CMS v Argentine (n 127) para 80. Bu husus bakımından farklı bir karara varılan dava için bkz Aguas del Aconquija and Vivendi v Argentine (n 127) para 30. Bu davada davacı, imtiyaz sözleşmesinden doğan haklarına ev sahibi devletin müdahalede bulunduğunu iddia etmektedir. Mahkeme öncelikle bu iddiaları değerlendirme bakımından yetkisinin olup olmadığına bakmıştır. Para 78’de, sözleşmede münhasıran ev sahibi devletin mahkemeleri yetkilendirildiği için, sözleşmeye aykırılık iddialarının tahkim mahkemesinde görülemeyeceğine karar verilmiştir. Çünkü bu iddialar daha önce ev sahibi devletin idari mahkemeleri önünde ileri sürülmüş ve reddedilmiştir.

¹³⁰ McLachlan QC, Shore and Weiniger (n 10) 105; Sornarajah, *The International Law* (n 7) 321; CMS v Argentine (n 127) para 80.

¹³¹ McLachlan QC, Shore and Weiniger (n 10) 105; Sornarajah, *The International Law* (n 7) 321.

¹³² McLachlan QC, Shore and Weiniger (n 10) 101-102; Sornarajah *The International Law* (n 7) 321.

¹³³ Sornarajah *The International Law* (n 7) 321.

¹³⁴ Sornarajah *The International Law* (n 7) 321.

¹³⁵ *National Grid PLC v The Argentine Republic, Decision on Jurisdiction 20 June 2006* (in the Matter of an UNCITRAL Arbitration) para 92 <<http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0553.pdf>> Accessed 19 September 2023.

¹³⁶ *HOCHTIEF Aktiengesellschaft v Argentine Republic, Decision on Jurisdiction 24 October 2011* (ICSID Case No ARB/07/31) para 98 <<https://icsid.worldbank.org>> Accessed 19 September 2023.

En çok gözetilen ulus kaydının en geniş yorumlandığı **Maffezini v. Spain** davasında¹³⁷ bile, kaydın kullanımının sınırları olduğu belirtilmiştir. Bu sınırlar, kamu düzeni ve tarafların iradesidir¹³⁸. Mahkeme en çok gözetilen ulus kaydının kullanılamayacağı bazı durumları da saymıştır. Buna göre bir antlaşmada bulunan yol ayrımı kaydı, en çok gözetilen ulus kaydı ile bertaraf edilemez¹³⁹.

İncelenen bu kararlar ışığında, antlaşmadaki yol ayrımı kaydından kurtulmak için en çok gözetilen ulus kaydının kullanılamayacağı hususunda bir görüş birliği olduğu söylenebilecektir.

B. Seçimin Kesin Olarak Düzenlenmemesi

Bazı iki taraflı yatırımların korunması ve teşviki antlaşmalarında, bir uyuşmazlık halinde başvurulabilecek çözüm yolları kesin seçime tabi olarak düzenlenmemiştir. Bu antlaşmalar, yatırımcıya çeşitli ve farklı uyuşmazlık çözüm yolları arasında bir alternatif sunmaktadır¹⁴⁰. Doktrinde bu şekildeki düzenlemelere, “cafeteria style” yöntemi denmektedir¹⁴¹.

Türkiye’nin imzaladığı birçok iki taraflı yatırım antlaşmasında, uyuşmazlıkların çözümü için alternatifli bir sistem getirilmiştir¹⁴². Bu antlaşmalarda genel olarak, yerel mahkemeye, ICSID’e ve UNCITRAL Tahkim Kuralları uyarınca kurulacak tahkim mahkemesine başvuru düzenlenmiştir. Bu çözüm yollarının üçüne birden yer veren antlaşmalar¹⁴³ yanında, bunlardan sadece ikisine yer veren antlaşmalar da¹⁴⁴ bulunmaktadır. Bazı antlaşmalarda ise sadece ICSID’e başvuru olanağı

¹³⁷ Maffezini v Spain (n 15).

¹³⁸ Maffezini v Spain (n 15) para 62.

¹³⁹ Maffezini v Spain (n 15) para 63.

¹⁴⁰ McLachlan QC, Shore and Weiniger (n 10) 47.

¹⁴¹ McLachlan QC, Shore and Weiniger (n 10) 47.

¹⁴² Faruk Kerem Giray, ‘Türkiye’nin Taraf Olduğu İki Taraflı Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmalarında Öngörülen İhtilaf Çözüm Yolları’ (1997) 17(1-2) MHB (Prof. Dr. Yılmaz Altuğ’a Armağan) 217, 222.

¹⁴³ Türkiye ile Bulgaristan, Litvanya, Endonezya, Hindistan (RG 17.9.2003/25232), Etiyopya (RG 8.3.2005/25749), Portekiz, Fas (RG 4.5.2004/25452), Lübnan (RG 28.12.2005/26037), Suudi Arabistan Krallığı (RG 3.2.2009/27130 Mükerrer), Singapur (RG 19.2.2010/27498), Tayland (RG 3.7.2010/27630), Birleşik Arap Emirlikleri (RG 15.6.2011/27965), Çek Cumhuriyeti (RG 15.1.2012/28174) arasında yapılan antlaşmalar üç uyuşmazlık çözüm yoluna da yer vermektedir.

¹⁴⁴ Türkiye ile Macaristan, Arnavutluk, Tacikistan, Makedonya, Bahreyn Krallığı (RG 3.7.2010/27630), Romanya arasında yapılan antlaşmalarda uyuşmazlık çözüm yolu olarak UNCITRAL Tahkim Kuralları uyarınca oluşturulacak bir tahkim mahkemesine veya ICSID’e başvurulabilecektir. Türkiye ile Malezya ve Türkiye ile İsrail arasında gerçekleştirilen antlaşmalar uyarınca, uyuşmazlıkların çözümü için ya ev sahibi devletin mahkemelerine ya da ICSID’e gidilecektir. Türkiye ile İran arasında geçerli olan Antlaşma’ya göre ise, uyuşmazlık çözümü amacıyla ya yatırımın yapıldığı devletin mahkemelerine ya da UNCITRAL Tahkim Kuralları uyarınca oluşturulan bir tahkim mahkemesine başvurulabilir.

tanınmıştır¹⁴⁵.

Bazen uyuşmazlıkların çözümü için ICC Tahkim Mahkemesi'ne gidilebileceği de öngörülmüştür¹⁴⁶. Bazı antlaşmalarda ise, farklı devletlerde bulunan tahkim merkezlerine başvuru düzenlenmiştir¹⁴⁷. Bunlara ek olarak, uzlaşma yoluna başvuru tahkimin yanında seçimlik olarak öngören antlaşmalar da bulunmaktadır¹⁴⁸.

SONUÇ

Çalışmada, Türkiye'nin taraf olduğu iki taraflı yatırımların korunması ve teşvi-ki antlaşmalarının uyuşmazlık çözüm yöntemleri ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Türkiye'nin taraf olduğu iki taraflı yatırım antlaşmaları, özellikle yerel mahkemeye veya uzlaştırma usulüne başvuru bakımından incelenmeye çalışılmıştır.

Antlaşmalarda yerel mahkeme kararının belli bir süre beklenmesi veya uzlaştırma usulüne başvuru çoğunlukla tahkimden önce bir aşama olarak düzenlenmiştir. Yerel mahkeme kararının belli bir süre beklenmesinin, iç hukuk yollarının tüketilmesinden farklı olduğu çalışmada vurgulanmaktadır.

Çalışmada, yatırım antlaşmalarının bazılarında yer alan, tahkim yargılamasını başlatabilmek için yerel mahkeme kararının bir süre beklenmesine ilişkin hüküm-

¹⁴⁵ Türkiye ile Hollanda, Belçika-Lüksemburg Ekonomik Birliği, İsviçre, Avusturya, Danimarka, Kore, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda, İsveç, Finlandiya arasında yapılan antlaşmalarda sadece ICSID'e başvuru öngörülmektedir.

¹⁴⁶ Türkiye ile İspanya, Hırvatistan, Ukrayna, Türkmenistan, Kazakistan, Moldova, Estonya, Letonya, Mısır, Bosna ve Hersek (RG 6.2.2000/23956), Yunanistan (RG 1.8.2001/24480), Yemen (RG 18.12.2003/25320), Yugoslavya (RG 4.11.2003/25279), Malta (RG 8.7.2004/25516), Güney Afrika (RG 1.4.2005/25773), Suriye (RG 28.12.2005/26037), Ürdün (17.11.2005/25996) Oman Sultanlığı arasında yapılan antlaşmalar, ICSID'e veya UNCITRAL Tahkim Kuralları'na göre oluşturulan tahkim mahkemesine ya da ICC Tahkim Mahkemesi'ne başvuru öngörmektedir. Türkiye ile Küba arasında yapılan Antlaşma ise, UNCITRAL Tahkim Kuralları'na göre oluşturulacak tahkim mahkemesine veya ICC Tahkim Mahkemesi'ne başvuru yapılabileceğini belirtmektedir.

¹⁴⁷ Türkiye ile Mısır arasında yapılan Antlaşma, Uluslararası Ticari Tahkim Kahire Bölgesi Merkezi'ne veya İstanbul Ticari Tahkim Merkezi'ne başvuruyu da öngörmektedir. Türkiye ile Moğolistan arasında yapılan Antlaşma gereğince, yatırımcı ICSID'e veya UNCITRAL Tahkim Kuralları'na göre oluşturulacak tahkim mahkemesine ya da Stockholm Ticaret Odası Tahkim Merkezi'ne gidebilecektir. Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında yapılan Antlaşma'ya göre ise (RG 16.5.2000/24051), taraflar ev sahibi devletin mahkemelerine veya Stockholm Ticaret Odası Tahkim Merkezi'ne ya da UNCITRAL Tahkim Kuralları'na göre oluşturulacak tahkim mahkemesine başvuru yapabileceklerdir. Yine Türkiye ile Afganistan arasında yapılan Antlaşma gereğince (RG 1.4.2005/25773), uyuşmazlıklar için ICSID'e veya UNCITRAL Tahkim Kuralları'na göre oluşturulacak tahkim mahkemesine ya da İstanbul Ticaret Odası Tahkim Merkezine veya Afgan Ticaret Odası Tahkim Merkezi'ne başvurulabilir.

¹⁴⁸ İtalya ve Slovenya ile yapılan antlaşmalar, diğer antlaşmalardan farklı bir uyuşmazlık çözüm yolu öngörmektedir. İtalya ile yapılan Antlaşma'ya göre (RG 2.3.2004/25390), yerel mahkeme ve ICSID'e başvurunun yanında, UNCITRAL uzlaşma ve tahkim hükümlerine uygun olarak kurulan bir hakem mahkemesine gidilebilir. Yine Slovenya ile yapılan Antlaşma gereğince, yerel mahkeme veya UNCITRAL Tahkim Kuralları'na göre oluşturulan bir mahkemenin yanı sıra uzlaşma veya tahkim için ICSID'e gidilebilir.

lerin hukuki bağlayıcılığının olup olmadığı, doktrinde yer alan görüşler ve ICSID kararları ile birlikte değerlendirilmiştir. Bazı ICSID kararlarında bu hükümlerin yetkiye ilişkin bir ön şart olarak değerlendirildiği, bazı kararlarda ise yetkiye ilişkin zorunlu bir şart olarak değerlendirilmediği görülmektedir. Bu hususta, farklı lisanlarda düzenlenen birden fazla metni olan iki taraflı yatırım antlaşmaları için doktrinde yapılan uyarıyı dikkate almak yararlı olabilecektir. Daha yatırım yapılmadan farklı lisanlarda düzenlenen metinler arasındaki ifade ve anlam farklılıklarının giderilmesi, farklı ICSID kararlarının çıkmasını engelleyebilecektir.

Aynı zamanda bu konuda doktrinde başka değerlendirmeler de yapılmaktadır. Eğer iç hukuk yollarının yetersiz olduğu önceden belliyse ve etkili bir çözüme ulaşılamayacağı kesinse, iç hukuk yollarına başvurunun zorunlu olmadığı belirtilmektedir. Kanaatimizce de, tahkimden önceki bir aşama olarak belirtilen yerel mahkemenin genelde makul olmayan sürelerde çok uzun yargılama yaptığı ve adil yargılanma hakkına uygun usul işletmediği belliyse, artık bu yerel mahkemeye başvuru zorunlu olarak görülmeyebilecektir.

Tahkimden önce bir aşama olarak yer verilen uzlaştırma usulüne başvurunun hukuki bağlayıcılığı da doktrinde yer alan tartışmalar ve ICSID kararları ışığında incelenmiştir. Bazı ICSID kararları bu usulü yetkiye ilişkin zorunlu bir şart olarak görme eğiliminde iken, bazıları taraflara önerilen usuli bir tavsiye niteliğinde görmektedir.

En çok gözetilen ulus kaydının uyuşmazlık çözümünü kapsayıp kapsamadığı, çalışma bakımından önem taşıyan hususlardan biridir. Çünkü eğer bu kaydın uyuşmazlık çözümünü kapsadığına karar verilirse, uzlaştırma usulüne başvuru için veya yerel mahkeme kararının beklenmesi için öngörülen süreler yerine daha kısa süreler uygulanabilecektir. Kanaatimizce, tarafların ortak iradesi antlaşmada uyuşmazlık çözümünü bu kayda dâhil etmek yönünde ise, tarafların iradesi doğrultusunda hareket edilmesi gerekmektedir. Bu noktada antlaşmalarda bulunan kelime ve ifadeler büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla her somut olayda ayrı bir inceleme yapılması gerekmektedir.

Çalışmada yerel mahkemeye veya uzlaştırmaya başvurunun tahkimin yanında bir alternatif olarak sunulduğu yatırım antlaşmaları da ele alınmaktadır. Bu hususta, seçimin kesin ve nihai olarak yapılması gerekliliğine yer veren antlaşmaların yanında, seçimin kesin olarak düzenlenmediği antlaşmalar da incelenmektedir.

KAYNAKÇA

Akıncı Z, *Milletlerarası Tahkim* (6th edn, Vedat 2021).

Akıntürk E and Baklacı P, 'Enerji Şartı Antlaşması' (2006) 7(2) DEÜ İşletme Fakültesi Dergisi 97-113.

Akıntürk E and Baklacı P, 'İki Taraflı Yatırım Antlaşmaları Hakkında Genel Bir İnceleme' (2009) 25(4) BATİDER (Prof. Dr. Reha Poroy'un Anısına Armağan) 477-536.

- Akyüz AŞ, 'The Jurisdiction of ICSID' (2003) 52(3) AÜHFD 333-362.
- Ataman Figanmeşe İ, 'The Impact of the Maffezini Decision on the Interpretation of MFN Clauses In Investment Treaties' (2011) 8(2) ALR 221-237.
- Avşar M, 'ICSID Konvansiyonu'na Göre Yatırım Kavramı' (2017) 37(2) MHB 95-140.
- Aydoğmuş Y, 'İki Taraflı Yatırım Anlaşmalarındaki En Ziyade Müsaadeye Mazhar Millet Kaydına İstinaden ICSID'e Başvuru İmkânı' (2009) 29 MHB 21-84.
- Ayhan İzmirli L, 'Uluslararası Yatırım Hukukunda 'Yatırım' Kavramı' (2018) 8(2) SDÜHFD 89-131.
- Baklacı P, *Uluslararası Yatırım Hukukunda En Çok Gözetilen Ulus Muamelesi* (Beta 2009).
- Bayraktaroğlu Özçelik G, 'ICSID Hakem Kararlarında "Yol Ayrımı" ("Fork in the Road") Kayıtları' (2020) 40(1) PPIL 497-518.
- Born GB, *International Commercial Arbitration*, vol 1 (Kluwer 2009).
- Chi M, 'Privileging Domestic Remedies in International Investment Dispute Settlement' (2013) 107 ASIL Proceedings 26-29.
- Çalışkan Z, 'Türkiye'nin Taraf Olduğu İkili ve Çok Taraflı Anlaşmalarda Yatırım Kavramı' (2009) 29 MHB 85-118.
- Çelikel A and Öztekin Gelgel G, *Yabancılar Hukuku* (27th edn, Beta 2022).
- Dolzer R and Schreuer C, *Principles of International Investment Law* (2th edn, Oxford 2012).
- Dost S, *Yabancı Yatırım Uyuşmazlıkları ve ICSID Tahkimi* (Asil 2006).
- Douglas Z, *The International Law of Investment Claims* (Cambridge University Press 2009).
- Erkan M, *Milletlerarası Tahkimde Yetki Sorunları* (9th edn, Yetkin 2013).
- Giray FK, 'Türkiye'nin Taraf Olduğu İki Taraflı Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmalarında Öngörülen İhtilaf Çözüm Yolları' (1997) 17(1-2) MHB (Prof. Dr. Yılmaz Altuğ'a Armağan) 217-228.
- Gölcüklü İ, 'ICSID Tahkiminde Yetkiden Kaynaklanan Bazı Sorunlar' (2018) 38(2) MHB 285-309.
- Hikmet BS, 'Türkiye'nin Taraf Olduğu İkili Yatırım Anlaşmalarında Yer Alan ("Dispute Resolution Clause") Uyuşmazlık Çözüm Maddelerine İlişkin Sorunlar' in Ceyda Süral Efeçinar and others (eds), *Uluslararası Yatırım Tahkimi ve Üçüncü Kişi Finansmanı* (Seçkin 2018).

Hobér K, 'MFN Clauses and Dispute Resolution in Investment Treaties: Have We Reached The End of The Road?' in Christina Binder and others (eds), *International Investment Law for The 21st Century: Essays in Honour of Christoph Schreuer* (Oxford University Press 2009).

Kılavuz AK, 'Enerji Şartı Anlaşması Çerçevesinde Uyuşmazlıkların Çözümü' (2009) 13(1-2) Gazi Üniversitesi HFD 179-215.

Kriebaum U, 'Local Remedies and the Standards for the Protection of Foreign Investment' in Christina Binder and others (eds), *International Investment Law for The 21st Century: Essays in Honour of Christoph Schreuer* (Oxford University Press 2009).

Liebscher C, 'Monitoring of Domestic Courts in BIT Arbitrations: A Brief Inventory of Some Issues' in Christina Binder and others (eds), *International Investment Law for The 21st Century: Essays in Honour of Christoph Schreuer* (Oxford University Press 2009).

McLachlan QC C, Shore L and Weiniger M, *International Investment Arbitration: Substantive Principles* (Oxford University Press 2008).

Nomer E, *Devletler Hususî Hukuku* (23rd edn, Beta 2021).

Nomer E, Ekşi N and Öztekin Gelgel G, *Milletlerarası Tahkim Hukuku*, vol 1 (6th edn, Beta 2021).

Pazarıcı H, *Uluslararası Hukuk* (21st edn, Turhan 2022).

Rubins N and Kinsella NS, *International Investment, Political Risk and Dispute Resolution: A Practitioner's Guide* (Oxford University Press 2005).

Schreuer CH and others, *The ICSID Convention: A Commentary* (2th edn, Cambridge University Press 2009).

Schreuer C, 'Travelling the BIT Route: of Waiting Periods, Umbrella Clauses and Forks in the Road' (2004) 5(2) JWIT 231-256.

Sevgi S, 'En Çok Gözetilen Ulus Kaydının İkili Yatırım Anlaşmalarının Usule İlişkin Hükümleri Üzerindeki Etkisi: *Maffezini* Davası' (2020) 8(1-2) SHD 89-123.

Sornarajah M, *The International Law on Foreign Investment* (3rd edn, Cambridge University Press 2012).

Sornarajah M, *The Settlement of Foreign Investment Disputes* (Kluwer 2000).

Şanlı C, Esen E and Ataman-Figanmeşe İ, *Milletlerarası Özel Hukuk* (10th edn, Beta 2023).

Şanlı C, *Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları* (7th edn, Beta 2019).

Şit Köşgeroğlu B, 'Model İkili Yatırım Anlaşmaları ve Türkiye'nin Model İkili Yatırım Anlaşması Taslağı' (2013) 107 TBB 143-172.

Tan Dehmen M, 'Tahkim Öncesi Müzakere ya da Uzlaştırma Yollarının Tüketilmemiş Olmasının Tahkim Yargılamasına Etkisi' (2005) 25(1-2) MHB (Prof. Dr. Aslan Gündüz'ün Anısına Armağan) 451-472.

Tawil GS, 'Most Favoured Nation Clauses in Investment Treaty Arbitration' in Christina Binder and others (eds), *International Investment Law for The 21st Century: Essays in Honour of Christoph Schreuer* (Oxford University Press 2009).

Tiryakioğlu B, 'Extension of the Most Favoured Nation Clause to Dispute Settlement Provisions in Bilateral Investment Treaties Which Turkey is a Party of' (2023) 43(1) PPIL 1-36.

Toluner S, *Milletlerarası Hukuk Dersleri: Devletin Yetkisi* (5th edn, Beta 1996).

Tütüncü AN and others (eds), *Toluner Milletlerarası Hukuk (Giriş, Kaynaklar) Prof Dr. Sevin Toluner'in Ders Notlarından* (2th edn, Beta 2019).

Tweeddale A and Tweeddale K, *Arbitration of Commercial Disputes: International and English Law and Practice* (Oxford University Press 2007).

Yeşilırmak A, *Türkiye'de Ticari Hayatın ve Yatırım Ortamının İyileştirilmesi İçin Uyuşmazlıkların Çözümünde Doğrudan Görüşme, Arabulucuk, Hakem-Bilirkişilik ve Tahkim: Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (On İki Levha 2011).

Yılmaz İ, *Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Tahkim Yoluyla Çözümü ve IC-SID: Yargılama Yetkisi* (Beta 2004).

Zenginkuzucu DM, *Devlet ve Yabancı Yatırımcılar Arasındaki Uyuşmazlıkların Çözümünde Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü Merkezi (ICSID)'nin Kuruluşu ve İşlevi* (Legal 2012).

Zenginkuzucu DM, *Uluslararası Ticaret ve Yatırım Uyuşmazlıklarında Dostane Çözüm: Kurumlar, Kurallar, Süreçler* (2th edn, Legal 2017).